

LISANDEID TALURAHVA PÄRISORJUSEST VABASTAMISE UURIMISELE EESTIS

Dots., ajalootead. kand. L. Loone

Talurahva isiklik vabanemine feodaalsest sõltuvusest toimus teatavasti eri maadel eri aegadel. Selle protsessi konkreetne uurimine on suure teoreetilise tähtsusega, sest see aitab esile tuua feodalismilt kapitalismile ülemineku seaduspärasusi.

Pole huvitusetä jälgida talurahva vabastamist pärisorjusest ka nii väikesel territooriumil kui Eesti, kus üleminek feodalismilt kapitalismile toimus kurikuulsal preisi tüüpi teel, omas aga konkreetsetes detailides rea erinevusi nii otsesest Preisi eeskujust kui ka feodalismilt kapitalismile üleminekust Sise-Venemaal.

Kirjandust eesti talurahva pärisorjusest vabastamise kohta on rohkesti, kuid vanad balti-saksa ja kodanlikud eesti autorid esitavad küsimuse kohta kontseptsioone, mis vajavad ümberlükkamist ja korrigeerimist ka faktilise materjali osas.

Balti-saksa autorite põhiseisukoht XIX saj. alguse talurahva-reformide suhtes seisnes selles, et kohaliku aadli enamik olevat kõigiti hoolitsenud talupogade eest, toetanud talurahva edenemist ning oma heast tahtest ja humaansusest kehtestanud seadusi, mis talurahvast igati õnnistanud. Et aga 1816/19. a. seadustega kehtestatud olukord oli talurahvale ilmselt laostav, siis süüdistasid aadli apoloogeetid selles Vene valitsust, kes olevat vastu aadli tahtmist surunud läbi talurahva vabastamise sellise viisi, mis Baltimaade oludesse polevat sobinud, ja see viinud talurahva raskustesse. Selle seisukoha peakaitsjad H. v Bruiningk reas polemilistes artiklites¹ ning A. v Tobien ja A. v Gernet oma ulatuslikes töödes Baltimaade agrariseadusandluse kohta² kirjeldavad 1816/19. a. seaduste vastuvõtmise ja kehtestamise käiku, kuid nende poolt toodud faktid on sageli sihilikult valitud auto-

¹ H. Bruiningk, Livländische Rückschau, Dorpat, Riga, Leipzig 1879; Apologetische Bemerkungen. «Balt. Monatsschrift» 1880, lk. 253 jj.

² A. v. Tobien, Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert. I Bd., Berlin 1899; A. v. Gernet, Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland, Reval 1901; J. L. R. v. Samson-Himmelstiern, Historischer Versuch über die Aufhebung der Leibeigenschaft in den Ostseeprovinzen. «Inland» 1838, Beilage.

rite aadlit idealiseeriva kontseptsiooni tõestamiseks. Aadli omakasupüüdlikkust paljastavate või ka ainult pehmet kritiseerivate autorite vastu astusid aadli huve kaitsvad ajaloolased välja vihase vaenulikkusega, püüdsid neid halvustada kui materjali ja olusid mittetundjaid jne.

Kodanlik-liberaalseid vaateid eesti talurahva vabastamise küsimuses esitas saksa autoreist E. Loening, kes hea analüüsiga näitas, et talurahva vabastamine Baltimail 1916/19. a. toimus aadli huvides, oli äärmiselt piiratud ja viidi läbi raskemais tingimustes talurahvale kui vabastamine Saksamaal. Oma teravalt poleemilises töös esineb samalaadsete seisukohtadega A. v Agthe, kes ilmekalt paljastab aadli omakasupüüdlikkuse, tema intriigid ja võltsinguid talurahva seadusandluse puhul XIX saj. algul.⁴

Vene autoreist on põhjalikumalt ja faktiderohkelt talurahva vabastamise perioodi käsitletud slavofiil J. Samarin.⁵ Tema paljastused eesti ja läti talurahva vabastamisel ilmnunud balti-saksa aadli omakasupüüdlikkuse ja hoolimatu jõhkruuse kohta ning maata vabastamise üsna terav kriitika on kahtlemata progressiivselt hinnatavad. Kuid Samarini enda projekt Baltimaade agraarolude korraldamiseks on reaktsiooniline: tema arvates on vaja siin kehtestada Sise-Venemaal maksev kord ning venestada eesti ja läti talurahvas.

Baltimaade talurahva vabastamise küsimusele pöörasid suurt tähelepanu dekabristid. Põhiline oli nende juures mitte niivõrd faktilise sündmuste käigu käsitus kui hinnang siin toimunud protsessile. P. Pestel oma «Russkaja Pravdas» mõistab hukka talurahvale «valebabaduse» andmise, nagu see toimus Baltimail. Jakuškin, N. Turgenev jt., kes tervitasid pärisorjuse kaotamist, jõudsid seisukohale, et vabastamine ilma maata jätab talurahva endiselt viletsusse. Dekabristide seisukohad Baltimaade talurahva vabastamise suhtes olid seega progressiivsed.

Vaidlused Baltimaade talurahva vabastamise viisi üle olid oluliseks võitluse objektiks vene talurahvareformi ettevalmistamisel. Neid vaidlusi on põhjalikult analüüsinud J. Kahk, kelle käsitluse juurde olgu lugeja siinkohal juhitud.⁶

Oktoobrirevolutsiooni-eelsel perioodil on eesti talurahva vabastamist pärisorjusest pikemalt käsitletud N. Köstner ja J. Kärner.⁷

³ E. Loening, Die Befreiung des Bauernstandes in Deutschland. «Balt. Monatsschrift» 1880, lk. 89 jj.

⁴ A. v Agthe, Ursprung und Lage der Landarbeiter in Livland, Tübingen 1909.

⁵ Vt. Ю. Самарин, Окраины России, серия первая, вып. 1, Прага 1868; вып. VI, Берлин 1876.

⁶ J. Kahk, Majandusliku mõtte areng Eestis revolutsioonilise situatsiooni aastail. Põhijooni majandusliku mõtte arengust Eestis XIX sajandil, Tallinn 1958, lk. 115—118.

⁷ N. Köstner, Teoorjuse langemine ja maaproletariaadi tekkimine Liivimaal, Tartu 1927 (töö on tegelikult koostatud 1915. a.); J. Kärner, Talurahva vabastamine Eestimaal, Tallinn 1916.

N. Köstner toetub põhiliselt A. Agthe käsitlesele. Balti-saksa aadli reaktsioonilise poliitika mõistab ta selgesõnaliselt hukka ja näitab, et maata vabastamine oli mõisnikele kasulik operatsioon, mis võimaldas asuda mõisate kapitalistlikule ümberkorraldamisele talurahva kulul. J. Kärner kasutab allikana trükis ilmunud teoseid. Faktilise materjali suhtes ta ei esita midagi uut; väärtuslik on, et ta osutab selgelt aadli ja tsaarivalitsuse ühiseile klassihuvidele.

Kodanlikelt eesti ajaloolastelt ei ole talurahva vabastamise kohta ühtegi eriuurimust. Üldkäsitlustes esitatakse balti-saksa kirjandusest tuttav faktiline materjal, kusjuures idealiseeritult hinnatakse liberaalitseva aadli osa seaduste koostamisel. Esineb J. V. Jannsenit meenutav seisukoht, et «paremad mõisnikud» tahtsid rahvast aidata ja kehtestatud talurahva kaitseks seadusi. Rahva klassivõitlusele kui peategurile, mis sundis valitsevaid klasse reformide teele asuma, kodanlikud autorid vajalikku tähelepanu ei pööra.

Nõukogude ajaloolastest on XIX saj. esimese kahe kümnendi seadusandlusele Liivimaal pühendanud eriuurimuse prof. Zutis,⁸ kes annab sügava analüüsi toimunud sündmustele. Talurahva vabastamise käigu faktilist kulgu ta vaatlleb aga lühidalt, pöörates suuremat tähelepanu seaduste otsesele analüüsile. Küllalt põhjaliku ja uusi andmeid esitava kirjelduse osaliseks on see küsimus saanud ka Läti NSV ja Eesti NSV ajaloo üldkäsitlustes. Neis üldteoseis antud käsitlust peab eriuurimus muidugi täiendama. Seda ongi käesolevas artiklis võimalik teha ja esitada mõningate küsimuste kohta uut arhiivimaterjali.

Võitlust feodaalkorra vastu Eestis on viimaseil aastail käsitletud reas ajaleheartiklites. Huvitavate andmete kõrval on neis esitatud aga hinnanguid, millega ei saa olla nõus ja mida käesolev kirjutis püüab korrigeerida. Võitlust talurahva vabastamise eest kogu ulatuses ei ole lühikeses artiklis muidugi võimalik vaadelda.

* *
*

Võitlust eesti talurahva vabastamise eest pärisorjusest võib jagada kolme perioodi. Esimeseks võiks pidada perioodi 1760-ndaist aastaist 1790-ndate aastate keskpaigani, mil feodaalkorra esimeste laostumisnähtuste ja teravneva klassivõitluse baasil saab alguse feodaalkorra kriitika ning eesrindlike mõtlejate poolt tõstatatakse talurahva pärisorjusest vabastamise küsimus, ilma et sellega oleks teadlikult seotud kogu feodaalkorra kaotamise nõudmist.

Feodaalkorra kriisi nähtused hakkasid nii kogu Venemaal kui

⁸ J. Zutis, Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumi XIX gadsimta sākumā (1804—1819), Rīgā 1954.

ka Eestis avalduma XVIII saj. teisel poolel seoses tootlike jõudude ja kaubalis-rahaliste suhete märgatava arenemisega. Põllumajandussaaduste ulatusliku turustamise võimalused ajendasid mõisnikke produktsiooni tõstma, mida nad saavutasid mõisapõlde laiendades ja talurahva koormisi tõstes. Feodaalse surve süvenemine põhjustas aga talurahva klassivõitluse kasvu. Teravnev klassivõitlus XVIII saj. lõpul oli algava feodaalkorra kriisi üheks tunnuseks. Kaubalis-rahaliste suhete arenemine tõi kaasa mõisate võlastumise, mis pidevalt süvenes, seda enam et pärisorjuse ja teotegemise tingimustes sularaha hankimine oli raskendatud. Kuid terava klassivõitluse tingimustes ekspluateerimist veelgi süvendada ei olnud ka mõisnikel lihtne. Seepärast algasid valitseva klassi liikmete hulgas arutlused, kuidas sundida talupoega innukamale tööle ja kuidas pidurdada klassivõitluse kasvu. Reaktsiooniline aadel soovitas seda saavutada karmima sundimise ja vägivallaga. Kuid kriisinähtuste mõjul kujunes mõningais aadli ringkondades seisukoht, et tuleks kõrvaldada feodaalkorra äärmuslikud pahed, eriti pehmenendada talurahva kohtlemist. Pärisorjade tööinnu tõstmiseks soovitati anda neile suuremaid õigusi vallasvarale. Selliste küsimuste arutlusi oli XVIII saj. lõpul Venemaal rohkesti.⁹ Nende mõttekäikude arendamine kasvas feodaalkorra kriitikaks. Kuid nagu kogu Venemaal nii ei kerki ka Eestis 1760-ndaist kuni 1780-ndate aastateni veel mõtlejaid, kes tõstaksid esile valitseva korra hävitamise nõudmise. Sellal taotletakse feodaalkorra äärmuslike pahede kaotamist, feodaalseisuslikku korda ennast säilitades.

Eestis esinevad feodaalkorra kriitikaga selle reformimise eesmärgil J. G. Eisen, J. V. Jannau, M. Snell jt.

Läti uurija M. Stepermanis on veenvalt tõestanud, et J. G. Eisen oli saksa kameralistide õpilane ja et ta esimene töö on kirjutatud juba 1750-ndais aastais.¹⁰ Kameralistid olid reaktsioonilise koolkonna esindajad poliitökonoomias, kes tahtsid feodaalset aadliühiskonda ja riiki lepitada tõusva kodanlusega. Kameralistide õpetusele vastavalt esitab J. G. Eisen oma ühiskodanlik-poliitilise ideaalina seisusliku riigi, kus kõigi seisuste, s. o. aadli, kodanluse ja talurahva huvid oleksid harmooniliselt kooskõlastatud. Selle all mõistab ta olukorda, kus aadel säilitab oma privilegeeritud seisundi, valitseb riiki ja juhib teisi seisusi, kodanlus tegeleb kaubanduse ja tööstusega, talurahvas põllutöoga.¹¹ Sealjuures Eiseni veende kohaselt talurahva ülesandeks jääb aadlit teenindada. Need feodaalsele maailmavaatele omased

⁹ История русской экономической мысли, т. I, часть первая, М. 1955, lk. 519.

¹⁰ M. Stepermanis, Zemnieku nemieri Vidzeme 1750—1784, Rīgā 1956, lk. 29—30, 67—69; vt. ka Я. Зутис, Очерки по историографии Латвии, Рига 1949, lk. 70—71; Я. Зутис, Остзейский вопрос в XVIII веке, lk. 334—336.

¹¹ J. G. Eisen, Der Philantrop, eine Periodische Schrift. Erstes Stück, Mitau 1777, lk. 5—11.

mõttekäigud ei annaks meile põhjust Eisenit tänapäeval eriti meenutada. Kuid olulist ja progressiivset annab Eisen siis, kui ta asub detailselt käsitlema talurahva olukorda. Ta esitab väga terava pärisorjuse kriitika, arvustades pärisorjuslikku majapidamist Liivimaal. Eisen rõhutab, et pärisorjus on kahjulik kogu ühiskonnale ja aadlile enesele, pärisorjus ei võimalda arendada põllumajanduslikku tootmist, laostab talupoja majanduslikult ja moraalselt ning laostab ka aadli.¹² Sellest analüüsist teeb Eisen järelduse, et talurahvas tuleb vabastada pärisorjusest ja varustada maaomandiga. Võiks üllatada selliste vaadete esinemine juba XVIII sajandi 50—60-ndail aastail. Neid väljendusi arvestades ongi mõned uurijad Eisenit pidanud kodanlikuks mõtlejaks ja teda on kõrvutatud Prantsuse kodanlike valgustajatega. Selline iseloomustus antakse Eisenile siiski ekslikult, sest ei süveneta tema vabaduse ja omandi mõistesse. Eisen räägib küll talurahva vabastamisest, kuid tema arvates on loomulik ka pärast «vabastamist» talurahva seisusliku ebavõrdsuse säilimine, isikuvabadust piiravate sätete püsimine ja «täielikuks omandiks» saadud maa eest «ülemomanikule», s. o. mõisnikule rendi maksmine. See olevat täiesti endastmõistetav.¹³ Seega peab Eisen o m a n d i õ i g u s e k s maa kasutamise õigust pärusrendi alusel. Nii on tema omandi mõistel üsna piiratud ja kaugeltki mitte kodanlikule ühiskonnale omane sisu. Ligikaudu sama arvamuse oli muide Vene liberaalse aadli ideoloogil D. A. Golitsõnil, kes samuti rääkis talurahva vabastamisest ja maaomandiga varustamisest ning pidas endastmõistetavaks, et vabastatud talupoeg peab mõisnikule makse maksma.¹⁴

Eiseni positiivse programmi piiratus avaldub selgesti ühes tema senitundmatus (käesoleva kirjutise autori poolt avastatud) käsikirjas. Viimane oli koostatud 1768. a. Vene Vaba Majandusliku Seltsi poolt väljakuulutatud auhinna teemale ja pidi sisaldama nõuandeid mõisavalitsejale.¹⁵ Eisen avaldab selles töös üldse oma seisukohti talurahvaküsimuses. Tema eesmärgiks on näidata, kuidas mõisnik peaks oma majapidamist korraldama, et suuremat kasu saada. Eisen soovitab kõigepealt maa kuulutada talupoja omandiks. Talupoeg töötaks siis innukamalt ja mõisnik võiks saada rohkem renti ning rikastuda. Sealjuures arvab Eisen, et mõisa põllupinda võiks üldse poole võrra vähendada, maa anda talurahvale ja sealjuures talurahva koormised tõsta kahekordseks. Isiklikule vabastamisele tuleb asuda otsekohe, kuid sealjuures vabadus kehtestada järk-järgult, nii et talupoeg arugi ei saaks,

¹² Eines livländischen Patrioten Beschreibung der Leibeigenschaft, wie solche in Liefland über die Bauren eingeführt ist. G. F. Müller, Sammlung russischer Geschichte, Bd. IX (1777), lk. 525—527.

¹³ J. G. Eisen, Der Philantrop, eine Periodische Schrift. Erstes Stück, Mitau 1777, lk. 5—11.

¹⁴ История русской экономической мысли, lk. 519.

¹⁵ ЦГИАЛ, ф. 91, оп. 1, 1789 г., д. 417, л. 56—68. Vene talurahva ajaloo uurija Semjevski pidas seda Eiseni tööd kadunuks.

millal ta vabaduseni on jõudnud. Järsu ja mõtlematu vabastamise eest Eisen hoiatab. Talurahva enese väljaastumisi vabaduse eest ta ei pooldanud.¹⁶

Nii oli J. G. Eiseni tegutsemine küllalt vastuoluline. Tema väljaastumisest võib kõige positiivsemaks hinnata teravat feodaalkorra kriitikat. Talurahva vabastamise ja maaga varustamise nõudmised on muidugi sügavalt progressiivsed, kuid neile nõudmistele andis Eisen väga piiratud, feodaalkorra raamidesse mahutuva sisu. Ta ei taotlenud sealjuures kodanlike suhete kehtestamist, vaid ainult feodaalkorra parandamist aadli huvidest lähtudes.

Oluliselt uut ei lisa pärisorjuse kriitikasse H. J. Jannau. Oma põhiteoses¹⁷ asub ta seisukohal, et äärmuslik pärisorjus on kahjulik riigile, ühiskonnale ja aadlile enesele. Tema arvates on tarvis mõisnike omavoli ja vägivalda piirata, talurahva koormised kindlaks määrata, talurahva jaoks luua seisuslikud kohtud. Kuid Jannau on väga kaugel feodaal-seisusliku korra kaotamise nõudmisest. Isegi pärisorjust ei ole tema arvates tarvis kaotada, vaid piisab selle piiramisest ja reguleerimisest. Et need seisukohad annaksid tunnistust Jannau «ilmselt kodanlikust ideoloogiast» ja selle ettevaatlikust propageerimisest, nagu on arvanud A. Traat,¹⁸ tundub olevat liialdus. Seepärast ei saa ka nõustuda prof. Zutise väitega, kes Jannaud nimetab kodanluse eesrindliku osa ideoloogiks.¹⁹ Jannau maailmavaates on raske leida kodanlikke jooni. Põhilisi XVIII saj. kodanluse ideoloogide (kõige tüüpilisemalt prantsuse kodanlike valgustajate) poolt esitatud nõudeid — pärisorjuse kaotamist, aadli seisuslike privileegide kaotamist, kõigi inimeste üheõigusluse nõuet seaduse ees — Jannau omaks ei võta. Feodaalkorra kriitikuna Jannau ei lähe aga kaugemale Eisenist, nagu õigesti märgib prof. Zutis.²⁰

H. J. v. Jannau ise oli Laiuse kirikumõisa pidaja ja Võikvere rüütlimõisa omanik, kuulus seega mõisnike ja pärisorjapidajate hulka, kes muide isiklikultki kauples talupoegadega. Vist eksib prof. Zutis, kes Jannaud peab Riia kodaniku pojaks. On usutavam, et Jannau oli Holstre mõisa valitseja poeg, nagu on märgitud «Eesti biograafilises leksikonis».²¹

Muidugi feodaalkorra kriitika üldse, balti-saksa aadli vägivallategude hukkamõistmine, talurahva majandusliku olukorra

¹⁶ Läti NSV Riigiarhiiv, t. 7363, nim. 1, sü. 577, G. Eiseni kirjad F K. Gadebuschile 26. V 1774, 21. VII 1774, 27. VII 1774.

¹⁷ Geschichte der Sklaverey und Charakter der Bauern Lief- und Ehstland. Ein Beytrag zur Verbesserung der Leibeigenschaft. Nebst der genauesten Berechnung eines Liefländischen Haakens, 1786.

¹⁸ A. Traat, Pärisorjuse kriitika trükisõnas Liivimaal 18. sajandi lõpul, «Edasi» nr. 166, 23. VIII 1955.

¹⁹ Я. З у т и с, Очерки по историографии Латвии, lk. 81.

²⁰ Sealsamas.

²¹ Eesti biograafiline leksikon, Tartu 1926—1929, lk. 165; Tartumaa. Maadeteaduslik, majandusline ja ajalooline kirjeldus, Tartu 1925, lk. 251; «Eesti Kirjandus» 1920, lk. 300—304.

parandamise ja talurahva haridusliku taseme tõstmise vajadusele osutamine oli XVIII saj. lõpul progressiivne. See aitas kõigutada kõikvõimsa aadli autoriteeti ja valmistas kahtlemata pinda edasisele võitlusele aadli ja feodaalkorra vastu. Ei tule unustada, et sel ajal aadel püüdis pärisorjust laiendada, taotledes eesti talurahva surumist rooma orja seisundisse, ja et ajalooliseks ülesandeks oli võitlus pärisorjuse süvendamise vastu.

Kõige otsustavamalt võitles feodaalkorra vastu, pärisorjuse kaotamise eest talurahvas ise, kuigi tema võitlus oli stiihiline, ebateadlik ja seda pidurdas naiivne monarhism.

Iseloomustavaks klassivõitluse vormiks XVIII saj. esimesel poolel oli talurahva pagemine. Esines vihatud mõisasundijate ja mõisnike tapmist. Vastuhakud ning ülestõusud muutuvad sagedasteks XVIII saj. teisel poolel. Suuremaid rahutusi toimus Eesti- ja Liivimaal aastail 1771, 1774, 1778 ja 1784.

Kui 1770-ndail aastail võitluses mõisnikega, rahutustes ning vastuhakkudes domineeris protest kõrgete koormiste ja maa või varanduse äravõtmise vastu, siis 1784. a. kerkib sõnaselgelt isikliku vabastamise nõudmine. Tolleaegsed vaatlejad märgivad, et talurahvas nüüd mitte ainult ei protesti ühe või teise kohustuse vastu, vaid tahab üldse vabaneda mõisnikest.²² Kuigi vabaneda loodeti alles tsaari abiga ja kujutluski vabadusest oli väga eba-konkreetne, ei tohi talurahva vabanemise igatsust alahinnata — see oli oluliseks innustajaks võitlusele mõisnike vastu.

XVIII saj. viimast ja XIX saj. esimest kümnendit võime pidada teiseks etapiks võitluses talurahva vabastamise eest.

Põllumajanduse tunduva arenemise võimalused feodaalsel baasil olid selleks ajaks ulatuslikult ammendatud. Põllumajanduslik toodang neil aastakümneil enam ei kasva, saigid on kõikuvad ja madalad. Sidemed turuga nõudsid aga samal ajal toodangu edasist suurendamist, mis range pärisorjusliku süsteemi piirides ei olnud võimalik. Selline olukord kutsus esile kriisi, mis tabas teravalt mõisaid. Kuid veel raskemaks kujunes olukord talumajanduses. Mõisnikud olid ajanud talurahva koormised nii kõrgele, et paljud talud laostusid. Talupoegadelt võeti ära paremad maad, võeti sageli vägivaldselt ära nende vallasvara ja töösaadused. Võib väita, et feodaalne ekspluateerimine jõudis XVIII saj. lõpul ja XIX saj. algul niisugusele astmele, et mõisnik võttis talupojalt mitte ainult lisaproducti, vaid ka osa vajalikust productist.²³

Eesti- ja Liivimaal olid XIX saj. algul põllumajanduse ekstensiivsuse laiendamise võimalused feodaalkorra piirides kahtlemata ulatuslikumalt ära kasutatud kui enamikus teistes Vene-

²² Vt. M. Stepermanis, Zemnieku nemieri Vidzeme 1750—1784, Rīgā 1956.

²³ Л. Лооне, Развитие производительных сил в сельском хозяйстве Эстонии в первой половине XIX в. Исторические записки, № 60, 1957, lk. 221—224.

maa kubermangudes. Feodaalse eksploateerimise vormid olid aga samal ajal rangemad ja vähem painduvad kui neis Venemaa osades, kus raharendi-obroki ja segarendi vormid võimaldasid suuremal määral kapitalismi elementide arengut. Baltimail pidurdas neid eranditult valitsevi teoorjus ja range sunnismaisus. Sellest oli tingitud erakordselt terav mittevastavus tootlike jõudude küpsenud arenguvajaduste ja valitsevate tootmissuhete vahel. Feodaalpärisorjuslik kord oli XIX saj. algul muutunud piduriks tootlike jõudude edasisele arengule.

Sellises olukorras maa ees seisvaks ajalooliseks ülesandeks oli võitlus feodaalkorra hävitamise eest ja ülemineku eest kapitalistlikule tootmisviisile. Feodaalkorravastase võitluse üheks pealoosungiks kujunes nüüd talurahva pärisorjusest vabastamise nõudmine. Talurahva isiklik vabastamine feodaalkorra lagunemise tingimustes tähendas otsustavat sammu kapitalistliku tootmisviisi võidulepääsu teel. Talurahva vabastamine oli eelduseks feodaalkorra ühe olulise tunnuse — mittemajandusliku sunni lagunemiseks ning vaba tööjõu turu tekkimiseks, ilma milleta ei saa lõplikult kujuneda kapitalistlik tootmisviis. Võitlus talurahva vabastamise eest kujunes XVIII saj. lõpul ja XIX saj. algul objektiivselt võitluseks valitseva feodaalkorra vastu üldse.

Et Baltimail konflikt tootlike jõudude ja tootmissuhete vahel XVIII saj. lõpul ja XIX saj. algul oli eriti terav, siis on loomulik, et sajandi lõpul püstitatakse küsimus feodaalkorra täielikust kaotamisest. Kindlasti mõjutas pärisorjusevastase ideoloogia kujunemist Baltimail Vene revolutsiooniline mõte, mille väljapaistvaim esindaja Radištšev kutsus üles talurahvarevolutsioonile ja isevalitsuse kukutamisele.

Teadlikku võitlust feodaalkorra kaotamise eest Baltimail alustavad kodanliku ideoloogia kandjad.

Feodaalkorravastase võitluse esirinnas sammub siin kahtlemata Garlieb Merkel. Tema osa pärisorjusevastases võitluses ja kodanliku ideoloogia kujunemises, eriti aga tema innustav mõju hilisemaile eesti valgustajaile oli erakordselt suur.

Merkel kritiseerib teravalt ja hukkamõistvalt Liivimaal valitsevat feodaal-pärisorjuslikku korda, tehes seda kodanliku valgustusfilosoofia positsioonidelt. Merkeli käsitluses on uus see asjaolu, et ta oma paljastavad üksiknäited tõstab suure üldistuse tasemele: Liivimaa üldine mahajäämus, talupoegade äärmine viletsus ja ebainimlik käitumine nendega ei ole üksikjuhud, vaid on tingitud kogu feodaal-pärisorjuslikust korrast, aadli privileegidest ja talupoja isiklikust sõltuvusest.²⁴ Siit teeb ta kaugele ulatuva järelduse, et feodaalkord tervikuna tuleb kaotada.²⁵ Sellised seisukohad tõstsid Merkeli kõrgemale kõigist neist pärisorjuse kriitikuist, kes taotlesid ainult pärisorjusliku korra parandamist või pehmenda-

²⁴ G. Merkel, *Die Letten vorzüglich in Livland am Ende des philosophischen Jahrhunderts*, Leipzig 1797, lk. 90—91, 148—149, 175—176.

²⁵ Sealsamas, lk. 217—218, 272—274.

mist. Seepärast on muidugi ekslik öelda Merkeli kohta, et ta oli ainult «Jannau ja Snelli avaldatud mõtete julgeks edasiarendajaks».²⁶ Merkeli maailmavaade erines Jannau ja Snelli omast põhilustes. Merkel on kodanlik mõtleja, kelle eesmärgiks on kodanliku ühiskonna saavutamine ja feodaalse hävitamine. Merkeli suur populaarsus ja aadli metsik raev tema vastu ei ole tingitud mitte ainult hoogsast stiilist ja paatosest, nagu arvab J. Zutis,²⁷ vaid avalikult esitatud feodaalkorra ja aadli eesõigustatud seisundi kaotamise nõudmisest. Feodaalkorda tahab Merkel asendada kodanlikuga.

Kui feodaalkorra kriitikas ja feodaalkorra kaotamise nõudmises Merkel tõuseb oma aja kõige eesrindlikumate mõtlejate tasemele, siis võitlemise meetodeis jääb ta valgustajaks-reformistiks, kes loodab pärisorjuse kaotamisele jõuda valgustatud ainuvalitseja reformidega. Revolutsiooni Merkel ei poolda.²⁸

Oma käsitluse sügavuselt ja vaadete radikaalsuselt ületab G. Merkeli J. Chr. Petri. Ka Petri on oma maailmavaadetelt kodanlik mõtleja. Tema poliitiliseks ideaaliks oli kodanlik, kapitalistlik ühiskond ja selle kiirema saabumise seisukohalt ta hindabki kõiki ühiskondlikke küsimusi. Baltimaade tegelikkuse asjatundlikest kirjeldustest kasvab Petril välja põhjalik ja hävitav feodaalkorra kriitika selle majanduslikes, poliitilistes ja ideoloogilistes avaldustes. Feodaalse majandussüsteemi kriitikas läheneb Petri mõneski osas Radištševile.²⁹ Võitluses feodaalkorra vastu peab Petri üheks olulisemaks nõudeks talurahva vabastamist, kusjuures ta on arvamusel, et talurahvale tuleb kindlustada ka tema omand, sest «vabadus ilma omandita pole midagi».³⁰

Ei ole põhjendatud seisukoht, nagu poleks Petri toonud midagi uut feodaalkorra kriitikasse ja võitluse talurahva vabastamise eest.³¹ Printsipiaalselt uus on juba tema lähenemine küsimusele: ta kritiseerib feodaalkorda selleks, et põhjendada feodaal-seisusliku korra ja aadli kui klassi hävitamise vajadust, ja rõhutab, et aadli võimu ja privileegide püsimine ei võimalda ei majanduselu arengut ega talurahva tõelist vabastamist.

Erinev on Merkeli ja Petri suhtumine revolutsioonilisse võitlusesse. Merkel ei pooldanud revolutsioonilist võitlust. Ta vaid hirmutas aadlit revolutsiooni võimalusega, lootes, et aadel selle puhkemist kartes ise kaotab pärisorjuse. Petri ei looda aadlilt midagi.

²⁶ Vt. A. T r a a t, Pärisorjuse kriitika trükisõnas Liivimaal 18. sajandi lõpul. «Edasi» nr. 166, 23. VIII 1955.

²⁷ Я. З у т и с, Очерки, lk. 93.

²⁸ Vt. Põhijooni majandusliku mõtte arengust Eestis XIX sajandil, Tallinn 1958, lk. 37–39.

²⁹ Põhijooni majandusliku mõtte arengust Eestis XIX sajandil, Tallinn 1958, lk. 41 jj.

³⁰ Ehstland und die Ehsten, oder historisch-geographisch statistisches Gemälde von Ehstland, Gotha 1802, II, lk. 335–336; Neuestes Gemälde I von Lief- und Ehstland unter Katharina II und Alexander I in historischer, statistischer und merkantilischer Hinsicht, Leipzig 1809.

³¹ A. T r a a t, Pärisorjuse kriitika trükisõnas Liivimaal 18. sajandi lõpul, «Edasi» nr. 166, 23. VIII 1955.

Kuigi tal oli teatud illusioone valgustatud ainuvalitseja suhtes, kes võiks teostada talurahva vabastamise (selliseid illusioone oli ka Radištševil), oli ta tavaline mõttekäik järgmine: aadel ei tee midagi talurahva heaks, valitsus ei saa teha, sest aadel tõkestab teda, järelikult on talurahva vabastamist ja aadlivõimu hävitamist võimalik saavutada ainult revolutsiooniga. Revolutsioonide saavutus ei ta õigustab.³² Ka talurahva ülestõuse ta ei mõista hukka, vaid õigustab ja otse soovib võitlust mõisnike vastu. Ta kirjutab: «Ma tahaksin olla esimene, kes liitub nende vaeste karmuse ja julmuse ohvritega (s. o. talupoegadega, L. L.), astuksin nende etteotsa, et teha lõpp aadli despotismile ja see põhjani hävitada».³³ Siin ei puudu enam palju radištševlikust otsesest üleskutsesest ülestõusule. Teisal esitab Petri küll reservatsioonid revolutsioonilise võitluse suhtes, kuid Merkeli tiraade revolutsiooni koleduste kohta ta omaks ei võta ega korda.

Merkelil ja Petril ei olnud palju pooldajaid. Kuid neid toetasid kõik progressiivsed ringkonnad. Feodaalkorra kriitikaga ja pärisorjuse kaotamise nõudega esines tol perioodil rida teisigi autoreid. Võib esile tõsta Tartu ülikooli rektorit G. Fr. Parrotit, J. Ph. G. Ewersit, Tartu ülikooli professorit A. S. Kaissarovit jt.³⁴

Nii võime Baltimail jälgida samasuguse olukorra kujunemist nagu kogu Venes, kus XIX saj. algul sagenesid väljaastumised pärisorjuse vastu ja reas teostes (Pnin, Stroinovski, K. Arsenjev) põhjendati pärisorjuse kaotamise vajadust.

Missugust osa etendasid need pärisorjusevastased eesrindlike mõtlejate seisukohad talurahva pärisorjusest vabastamise käigus? Merkeli, Petri ja Ewersi tööd olid kirjutatud saksa keeles ega ulatunud vahetult talurahvani. Merkeli «Lätlaste» kohta on teada, et see läti keelde tõlgituna käsikirjaliselt levis talurahva hulgas, kuid tõenäoliselt veidi hilisemal ajal. Seega vahetult agiteerivat mõju rahva hulgas neil teostel ei saanud olla. Balti-saksa kujuneva linnakodanluse eesrindlikum osa tervitas Merkeli teost. Pärisorjuse kaotamise pooldajaid oli linnades olemas, kuid rahva võitlust tõelise vabastamise eest sinne feodaalseid privileege kasutav linlaste ladvik muidugi ei toetanud. Juba Petri radikaalsed seisukohad polnud balti-saksa büürgeritele vastuvõetavad. See ongi tõenäoliselt põhjus, miks Petri oli palju vähem populaarne kui Merkel.

Käsitletud autorite teosed olid valitsuse ringkondades tuntud, äratasid seal tähelepanu ja neil pidi olema teatav mõju. Kohalike olude tundjate Merkeli, Petri jt. poolt revolutsiooni võimalikule puhkemisele osutamine olukorras, kus seda niikuinii kardeti alaliste

³² Vt. Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX sajandil, lk. 46—47.

³³ J. Chr. Petri, *Ehstland und die Ehsten*, II, lk. 154.

³⁴ A. Traat, Georg Friedrich Parrot. «Edasi» nr. 137, 11. VI 1952; Pärisorjuse-vastase mõtte kandjaid Tartu ülikoolis tema algusaastail. «Edasi» nr. 94, 11. IX 1953; Ю. М. Лотман, Андрей Сергеевич Кайсаров и литературно-общественная борьба его времени, Тарту, 1958.

talurahva ülestõusude tõttu, sundis esitatud seisukohti arvestama. See kõik pidi kaasa mõjuma Peterburis seisukoha kujunemisel, et Baltimail on vajalikud teatud mõõndused talurahvale.

Kõige otsustavam mõju järgnevaile reformidele oli muidugi rahva enese võitlusel. Feodaal-pärisorjusliku korra kriisi teravnemine ei lasknud klassivõitlusel vaibuda. Vastuhakkude sagenemise tõttu kartis aadel, et lokaalsete ülestõusude samaaegne plahvatus võiks hävitada valitseva klassi võimu täielikult. Aadlile olid siinjuures hirmutavaks hoiatuseks nii Pugatšovi ülestõus kui ka Prantsusmaal toimunud revolutsioon. Neist sündmustest oli aadli seas juttu Eestimaal 1805. a., mil rahva pettumus 1804. a. seaduses ja mõisnike püüdlused selle seaduse alusel veelgi tõsta talurahva koormisi kutsusid esile suure osa Põhja-Eestit haaravad rahutused. Kohati sõjaväele relvastatud vastuhakuks arenenud võitlus sai vahetuks tõukejõuks, mis riigivalitsust sundis tõsiselt Baltimaade talurahva olukorraga tegelema.

Alalistes ülestõusudes kerkis pidevalt esile vabaduse nõudmine. Seda stimuleerisid talurahva hulka imbuvad teated vabadusest, mille olid saavutanud talupojad paljudes Euroopa riikides. Aleksander I troonile astumisel levis Liivimaal kuulds, et tsaar annab sõduritele vabaduse pärast 25-aastast teenistust, et Peterburi lähedal olevat talupojad juba saanud vabaduse jne. Selline mentaliteet oli talurahvale iseloomustav enne pärisorjuse langust kogu Venemaal. Mõte vabadusest hõõgus pidevalt talurahva seas ja kutsus esile terava klassivõitluse.

Kui kodanliku mõtte esindajad — valgustajad — olid tõstatanud pärisorjuse ja feodaalkorra kaotamise nõudmise, kui selle eest stiihiliselt oli võidelnud talurahvas, siis balti-saksa aadel jäi sajandi vahetusel valitseva korra kaitsjaks. Osa aadlikke pidas siiski vajalikuks näiliste mõõnduste tegemist, et ülestõuse summutada ja talurahvalt suuremaid töökohustusi välja pressida. Selle eesmärgiga koostati XVIII saj. lõpul ja XIX saj. algul mitmed määrused ja seadused, mille eesmärgiks oli feodaalkorra kindlustamine. Seda taotleti ka 1804. a. talurahvaseadustega, mis pidid andma äärmise piirini jõudnud feodaalsele ekspluateerimisele seadusliku sanktsiooni. Need seadused ei olnud sammuks talurahva isikliku vabaduse poole, nagu väitsid balti-saksa ja mitmed eesti kodanlikud autorid. Talupoeg jäi pärisorjaks, rangelt sunnismaiseks, oli mõisnikust isiklikult sõltuv ja pidi endiselt kandma feodaalkohustusi.³⁵ 1804. a. seadused säilitasid täielikult feodaalse tootmisviisi ning ei soodustanud, vaid pidurdasid arengut kapitalismi suunas. Muidugi ei suudetud nende, feodaalseid suhteid seaduslikult fikseerivate seadustega luua avaramaid tingimusi tootlike jõudude arenguks põllumajanduses. Selleks oli XIX saj. algul vaja feodaalkoormised kaotada, mitte neid normeerida.

³⁵ Vrd. A. T r a a t, Liivimaa 1804. aasta talurahvaseadusest. «Edasi» nr. 182, 14. IX 1954. Artiklis antakse 1804. a. seaduse huvitav ja sügav analüüs.

Range feodaal-pärisorjusliku korra kehtimine oli viinud Baltimaade majanduselu täieliku ummikuni. Majanduskriis, talurahva klassivõitlus ja eesrindlik ühiskondlik-poliitiline mõte olid need tegurid, mis sundisid valitsevat klassi mõõndusi tegema.

K o l m a n d a t etappi pärisorjuse kaotamisel võibki arvestada XIX saj. teisele kümnendile, mil toimub talurahva isikliku vabastamise väljakuulutamise. Kuigi talurahva vabadus ka nüüd jäi piiratuks ja 1816/19. a. seadused kehtestati pärisorjuslaste poolt, kes feodaalset tootmisviisi püüdsid säilitada, töid kõne all olevad seadused uue, kodanliku printsibi Baltimaade agraarseadusandlusesse. Nende printsipi võidulepääs soodustas kapitalistliku laadi kujunemist järgnevatel aastakümnel.

Järgnevas käsitluses on võimalik esitada mõningaid uusi detaile 1816/19. a. seaduste vastuvõtmise kohta.

1805. aastal Eestimaa kubermangus puhkenud ulatuslikud rahutused tekitasid Peterburis suurt ärevust. Valitsevad ringkonnad jõudsid seisukohale, et Eestimaa talurahva olukorras on tarvilikud muudatused. Pinevas sõjaolukorras olid talurahvarahutused riigi läänepiiril väga ähvardavad valitsevale klassile. Valitus asus seepärast üsna resoluutselt reforme nõudma, mis talurahvast rahustaksid. Eestimaa aadel aga ei tahtnud kuuldagi mingist kavatsusest vähendada talurahva koormisi. Sellel pinnal arenes aastail 1806—1810 teatav vastuolu Eestimaa rüütelkonna ja tsaarivalitsuse vahel. Reforme nõudma hakati Peterburist juba 1805. a., vahetult talurahvarahutuste mõjul, kuid sõjasündmuste keerises 1806.—1807 a. sai rüütelkond asjaga viivitada. 1808. a., mil Aleksander I sõitis läbi Eestimaa, kerkis küsimus uuesti päevakorra, sest talurahva käärimine kestis. Pärast ebapopulaarset Tilsiti rahu kartis Aleksander I riigis valitsevat rahulolematust ja püüdis reformiprojektidega opositsioonilisi meeleolusid rahustada. Sama poliitikat teostas ta Eestis, kus just neil aastail talurahva klassivõitlusega paralleelselt esines teravat protesti valitseva korra vastu (ilmusid Ewersi ja Petri tööd, Parrot avaldas tsaarile oma seisukohti, kubermangu revideerivad vene ametnikud teatasid ulatuslikust rahulolematusest talurahva hulgas). Tsaari käsul asutati 1809. a. komitee, mis pidi läbi vaatama Eestimaa 1804. a. seaduse ja kui vaja, tegema selles parandusi.³⁶ Komitee eesistujaks määratud siseminister A. Kurakin, kelle osatähtsus järgnevas sündmuste käigus oli küllalt silmapaistev, kuulus nende vene kõrgeadli esindajate hulka, kes taotlesid Baltimaade olukorra samastamist kogu riigis valitseva seisundiga. Kurakin oli aristokraat, kelle eesmärk oli valitseva korra kindlustamine. Talurahvaküsimuses oli ta arvamisel, et feodaalne sõltuvus tuleb igal juhul säilitada, kuid reguleerida sealjuures pärisorjusliku talupoja õiguslik seisund ja majanduslikud kohustused riiklike seadustega. Kurakini kohta on märgitud, et tal mitmeski küsimu-

³⁶ ENSV RAKA, f. 39, sü. 26, l. 21—22.

ses ei puudunud iseseisvad vaated. Protsessides mõisnike ja talupoegade vahel ta võttis tavaliselt isegi talupoegadele sõbraliku seisukoha.³⁷

Eestimaa komitees hakkas Kurakin tegutsema väga aktiivselt. Ta kogus rohkesti statistilist materjali talurahva ja mõisnike majandusliku olukorra kohta, tutvus Liivimaa seadusega, nähtavasti ka kirjandusega selle küsimuse kohta. Igatahes tundis ta tõenäoliselt Eestimaa seadust kritiseerivat Ewersi brošüüri.³⁸ Et üks J. Chr. Petri teostest oli pühendatud Kurakinile, siis on arvata, et viimane oli ka sellega tuttav. Kõigi nende materjalide põhjal kujunes Kurakinil otsus, et Eestimaa olukord vajab muutmist. Tema algatusel koostatakse komisjonis juhtnõõrid, mis pidi aluseks võetama seaduse koostamisel. Juhtnõõrides esitati põhimõte, et talurahva koormised tuleb kindlalt fikseerida Liivimaa eeskujul, arvesse võttes talumaa väärtust. Piiramata ja määratlemata abitegu tulevat aga kaotada.³⁹ Kurakini eesmärgiks oli tõkestada talurahva koormiste sellist tõstmist, mis viiks talupoja ja seega ühtlasi ka mõisniku laostumisele. Pärisorjus pidi muidugi säilima ja mingit tunduvat talurahva koormiste vähendamist valitsus ei taotlenud.

Kurakini projekt oli aga Eestimaa aadlile täiesti vastuvõetamatu. Nii aadlikud tol korral kui ka hilisemad balti-saksa ajaloolased märkisid argumendina selle vastu, et kulukas maade hindamine oleks Eestimaa «vaesele» aadlile üle jõu käivaks koormaks.⁴⁰ Maamõõtmise kulude kartus mõjutas aga Eestimaa aadli seisukohavõttu ainult osaliselt. Peamine põhjus, miks mõisnikud astusid välja Peterburi projekti vastu, oli kartus, et sellega piiratakse talurahva ekspluateerimise vabadust, võib-olla isegi vähendatakse koormisi. Abiteo tava oli võimaldanud aadlil pidevalt talurahva kohustusi tõsta. Sajandivahetusel valitses Eestimaa paljudes mõisates selline olukord, et talu elanikkond pidi kibedatel tööaegadel täies koosseisus mõisniku põllule välja tulema, s. t. mõisnik nõudis tegu ilma igasuguse reguleerimiseta, oma meelevalda kohaselt.⁴¹ Loomulikult oleks koormiste fikseerimine mõisnike sellist «tegevusvabadust» piiranud. Ja et aadel majandusraskustest ülesaamiseks XIX saj. esimesel kümnendil tahtis talurahva ekspluateerimist veelgi süvendada, siis ei oldud nõus ühegi seadusega, mis selliseid püüdlusi võis piirata.

Peterburi komitee istungil, millest rüütelkonna esindajad osa võtsid, püüdsid nad kangekaelselt kaitsta 1804. a. seadusega loo-

³⁷ Н. М. Дружинин, Государственные крестьяне и реформа П. Д. Киселева, Москва 1946, lk. 174—176; Н. Тургенев, Россия и русские, Москва 1915, lk. 116, 118, 376—377

³⁸ A. v. Gernet, Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland, Reval 1901, lk. 127—128.

³⁹ ЦГИАЛ, ф. 1409, г. 1810, д. 489 — Донесение князя А. Куракина.

⁴⁰ Vt. A. v. Gernet, Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland, Reval 1901, lk. 129, 135—137.

⁴¹ ENSV RAKA, f. 854, nim. 1, sü. 1217, l. 3—6, 10.

dud olukorda. Aleksander I oli aga kindlalt otsustanud Baltimail teostada mõningaid reforme, neil aastail Aleksander I ju alles «edvistas liberalismiga». 7 nov. 1809. a. tõrjuti tsaari enese juuresolekul rüütelkonna argumendid 1804. a. seaduse kaitseks tagasi ja komisjoni juhtnõõride alusel pidi aadel asuma uue seaduse koostamisele.⁴² Eestimaa mõisnikud ei kavatsenud ka seda otsest tsaari käsku täita, vaid esitasid veel korduvaid palveid senise olukorra muutusteta säilitamiseks. Keerukate arvestustega püüti neis näidata, et talurahva olukord polevatki halb, mõisnikke tabavat aga katastroof, kui nende sissetulekuid mingil määral piiratakse.⁴³ 17 jaanuaril 1810. a. tuletas Kurakin Eestimaa kindralkubernerile meelde, et rüütelkond pole ikka veel asunud uue seaduse koostamisele, ja andis edasi tsaari vahetu käsu otsekohe maapäev kokku kutsuda ning uue seaduse projekt juulis 1810. a. esitada.⁴⁴ Samal ajal saatis Kurakin rüütelkonnale täpsustatud juhtnõõrid uue seaduse koostamiseks. Neist selgub, et valitsuse nõudmise rahuldamine oleks ainult minimaalses ulatuses vähendanud talurahva koormisi, küll aga oleks see mõningal määral raskendanud fikseeritud kohustuste edaspidist tõstmist.⁴⁵ See oligi peamine põhjus, miks veebruaris 1810. a. kokkutulnud maapäev ikkagi uut seadust välja töötama ei hakanud, vaid jätkas obstruktsiooni.⁴⁶ Kui kevadel 1810. a. A. Kurakin, keda aadel pidas oma peavastaseks, lahkus siseministri kohalt, sõandas rüütelkond esineda tsaari ees järjekordse taotlusega, milles paluti 1804. a. seaduse säilitamist, kuna igasugune uus regulatiiv ruineeriks aadli. Seekord järgnes järsk korralekutse tsaarilt. Rüütelkonnale teatati, et tsaar nõuab 1. juuliks uut seaduse projekti, ning tsaari meelepaha väljendus teravalt siseminister Kossodavlevi kirjas kubernerile 2. juunist 1810. Selles öeldakse: «. võis loomulikult oodata, et aadlile teatatud kõrge monarhi tahe tingimata täidetakse kõige kõrgemalt poolt määratud ajal, kuid kui suur oli üllatus, kui uue seaduse eelnõu asemel rüütelkonna peamees Stackelberg astus välja kogu Eestimaa aadli nimel uue palvega säilitada muutumatu 1804. a. seadus .» Aadli poolt selle kaitseks toodud argumendid olevat samad, mis tsaari juuresolekul ja heakskiidul 7 nov. 1809. a. ümber lükati: «. ja ainult selle otsustava asjaolu unustamine võis viia aadli oma peale-tükkiva taotluse uuendamisele.» Eestimaa tsiviilkuberner saab nüüd korralduse keisri käsul maapäevale teatada, et mingi ettekäanne ei tohtivat enam tõkestada seaduse projekti esitamist 1. juuliks 1810.⁴⁷ Täites korraldust, ilmus tsiviilkuberner 10. juunil maapäeva koosolekule ja tegi resolutses toonis teatavaks

⁴² ENSV RAKA, f. 39, sü. 26, l. 56.

⁴³ Vrd. A. v. Gernet, tsit. teos, lk. 130–134.

⁴⁴ ENSV RAKA, f. 39, sü. 26, l. 45–46.

⁴⁵ A. v. Gernet, tsit. teos, lk. 135.

⁴⁶ ENSV RAKA, f. 854, sü. A I 49. l. 62–72.

⁴⁷ ENSV RAKA, f. 39, sü. 26, l. 56–57.

Aleksander I käsu.⁴⁸ Aadel pidi alistuma. Eelnevast sündmuste käigust tegi slavofiil J. Samarin järelduse, et tsaarivalitsus olevat astunud välja eesti talurahva huvide kaitseks. Muidugi pole see nii. Mõõndused, mille tegemist valitsus Eestimaa rüütelkonnalt nõudis, olid minimaalsed ja oleksid vaevalt talurahva olukorda parandanud. Põhinõudeks oli naaberkubermangus kehtiva olukorra laiendamine Eestimaale, kuid tuleb meeles pidada, et Liivimaal 1804. a. seaduse kehtestamisel toimus põhiliselt talurahva koormiste tõstmine, mitte aga alandamine. Eestimaa rüütelkond ei olnud aga nõus ei talurahva koormiste vähendamisega ega nende kindla fikseerimisega, vaid tahtis säilitada koormiste tõstmise mugavat võimalust ka tulevikus. Seepärast hakati suure innuga otsima lahendust, mis mõisnikele jätaks vabad käed talurahva ekspluateerimise suurendamisel.

Maapäeva arutluste ajal juunis 1810. a. tegi endine Eestimaa rüütelkonna peamees J. G. v. Berg nähtavasti ettepaneku, et juhul, kui ei osutu võimalikuks senist olukorda säilitada, võetaks päevakorda talurahva isikliku vabastamise küsimus.⁴⁹ Ilmselt hakati lootma, et valitsus lepib «talurahva vabastamisega» ega nõua sel juhul koormiste vähendamist. J. G. v. Berg volitatakse järele uurima, kas tsaar küsimust niiviisi lahendada lubab. On üldiselt teada, et see pinna sondeerimine tsaari juures toimus endise Eestimaa kindralkuberneri, Oldenburgi printsi Georgi kaudu.

Hiljuti õnnestus Leningradi Riiklikust Ajaloo Keskarhiivist leida toimik seni kasutamata dokumentidega.⁵⁰ Selles leiduvad koopiad J. G. v. Bergi kahest kirjast M. Speranskile Eestimaa talurahva pärisorjusest vabastamise asjus ning neile lisatud ära kirjad Bergi vastavast kirjavahetusest G. v. Oldenburgiga. Neist kirjadest selguvad kaalutlused, mis viisid Eestimaa rüütelkonna talurahva vabastamise ettepanekut tegema, selguvad ka motiivid, miks see ettepanek vastu võeti. Ühtlasi saab teatavaks fakt, et Eestimaa 1816. a. talurahvaseaduse ettevalmistamise küsimusega oli kõige vahetumalt seotud tolleaegne Aleksander I lähedane nõuandja sisepoliitika alal M. M. Speranski.

Bergi esitised G. v. Oldenburgile ja M. Speranskile paljastavad väga ilmekalt Eestimaa rüütelkonna ja Bergi enese vaateid. Esimene kiri Speranskile⁵¹ on hädaldamine Eestimaa aadli raske olukorra üle. Berg kordab mitmes variandis, et niipea kui siin kehtestatakse Liivimaa 1804. a. regulatiivi taoline seadus, s. o. määratakse kindlaks talurahva koormised, siis see saavat suurimaks õnnetuseks aadlile. Ta kirjutab: «Ma julgen Teile kinnitada

⁴⁸ ENSV RAKA, f. 854, A I 149, l. 103—108.

⁴⁹ Fr. Bienemann, Pro domo. Baltische Monatsschrift, 1879 lk. 599—600.

⁵⁰ ЦГИАЛ, ф. 1409, оп. 1, 1810 г., д. 500. Kõik kirjad on prantsuskeelsed, enamik neist on dateerimata, kuuluvad aga sisu järgi otsustades 1810. aastasse.

⁵¹ Sealsamas, l. 1—3.

kõige nimel, mis mulle on püha, et sel juhul laostataks õnnetud mõisnikud .» Kirjas Speranskile on Berg väga avameelne. Ta ütleb otseselt, et mõisnikke võivat päästa ja rahuldada ainult vabad lepingud talupoegadega, kusjuures mingeid norme rendi määra kohta ei tule fikseerida. Vabade kontrahtide sõlmimisele pidavat paratamatult eelnema talurahva vabastamine, lisab Berg. Seega oli vabastamine tema arvates kõrvalnähtus, peamine oli võimaluse saavutamine talurahva ekspluateerimise süvendamiseks «vabalt» sõlmitavate lepingute kaudu.

Mida aadel mõtles vabastamise all, see selgub Bergi kirjust G. v. Oldenburgile, milles talurahva vabastamise küsimus esmasekordsest sõnastati. Ka selles lähtutakse vabadest kontrahtidest, mis annaksid mõisnikule vabaduse dikteerida talurahvale renditingimusi oma tahte kohaselt. Mis puutub talurahva «vabastamisse», siis rõhutab Berg pidevalt, vabastamine peab toimuma aeglaselt, järk-järgult ja ka vabad talupojad peavad jääma põlluharijaiks. Talurahvale ei tule otsekohe anda täit vabadust, see olevat hädaohtlik.⁵² Ühes hilisemas märgukirjas selgitab Berg veel avameelsemalt oma mõtet ja ütleb, et vabadus ei tähendavat sõltumatust, vabadus võib ja peab olema piiratud.⁵³ Siit nähtub, et Eestimaa aadel ei kavatsenud talurahvast tõeliselt vabastada, vaid tahtis seda ainult deklareerida, tegelikult sõltuvust säilitades.

Millised olid valitsuse motiivid aadli poolt tehtud talurahva vabastamise ettepanekuga nõustumisel? Et küsimus esitati tsaarile otsustamiseks G. v. Oldenburgi poolt, siis olid viimase argumentid kahtlemata olulised ka tsaari seisukohtade kujunemisel. G. v. Oldenburgi kirjalik arutus sellel teemal on küllaltki huvitav.⁵⁴ See kordab suures osas J. v. Bergi kirjust ülevõetud seisukohta, et eesti talupojad polevat enam orjad nagu Roomas, vaid et 1795., 1802. ja 1804. a. seadustega olevat nad orja seisundist vabanenud. Kuid olukord ei olevat veel rahuldav, sest alaline võitlus mõisnike ja pärisorjade vahel toidab pidevalt leeki, mis ähvardab lõkkele puhkeda kõige väiksemalgi tõukejõul. Selline olukord võivat kujuneda eriti hädaohtlikuks sõja korral. Kui sõjasündmused kanduksid siia, siis võiks vaenlane kahtlemata kasutada olukorda ja õhutada rahulolematust, lubades orjadele vabadust. Sellisel puhul leiaks vaenlane innukaid pooldajaid.⁵⁵ «Need

⁵² ЦГИАЛ, ф. 1409, оп. I, 1810 г., д. 500, л. 5—6.

⁵³ Sealsamas, l. 23.

⁵⁴ Sealsamas, f. 10—11. Dokument kannab pealkirja «Réflexions sur l'état de liberté, qui pourroit être accordé aux paysans esthoniens», dateeritud 14. nov. 1810. a.

⁵⁵ Kahtlemata kummitas neis mõttekäikudes hirm Prantsuse revolutsiooni aegsete sõdade ees, mil võidukad revolutsioonilised väed tõid tõesti Euroopa rahvastele vabanemise feodaalseist kõidikuist. Olukorras, kus Prantsuse-Vene konflikt 1810. a. hakkas teravnema, kardeti talurahva vabastamise lubaduse demagoogilist ärakasutamist Napoleoni poolt. Kuid, nagu teame, revolutsiooni eesrindlike saavutuste kägistaja Napoleon ei kavatsenud ega saanudki tuua rahvastele tõelist vabadust.

põhjused üksi», kirjutas Georg v. Oldenburg, «peaksid juba määrama Venemaa poliitika ja juhtima ettevalmistavate sammude kaudu orjade isiklikule vabastamisele», et sõja korral vältida kõiki põhjusi ülestõusuks, mida vaenlane võiks kasutada oma huvides. Edasi tehakse aga otsekohe reservatsioon ja rõhutatakse, et vabastamine peab toimuma ettevaatlikult ning piiratult, et ei tekiks rahulolematust aadli hulgas ja et riigi julgeolek ei kannataks. Vabastamine tuleks läbi viia pika aja jooksul ja säilitada sealjuures talurahva isiklikku vabadust piiravad sätted.

Kirjutis on küllalt selge. Põhitõukejõud, miks talurahva vabastamise väljakuulutamist vajalikuks peeti, oli kartus ülestõusu ees oodatava sõja olukorras. Vabastamine oli sealjuures algusest peale kavatsetud demagoogilisena.

G. v. Oldenburg teatavasti esitas oma seisukohad tsaarile, kes ilmselt pidas talurahva pärisorjusest vabastamise põhjendamiseks esitatud argumente küllalt kaaluvaks ja nõustus Eestimaa rüütelkonna ettepanekuga. Sellest teatatakse J. Bergile kirjaga 29. septembrist 1810. a. Kõrgelennuliselt räägitakse selles tsaari heameelest ja Eestimaa aadli õilsusest oma talupoegade tõelise õnne rajamisel.⁵⁶

Kuidas Speranski reageeris Bergi kirjale, selle kohta pole andmeid. On tõenäoline, et ta talurahva vabastamise projekti toetas. Speranski oli teatavasti liberaal-aadellikkude vaadete ja mõõnduste poliitika pooldaja. Kuna 1810. aasta oli tema mõju haritipuks, siis võib arvata, et sellist olulist küsimust ilma temata ei otsustatud.

Tsaar andis loa talurahva vabastamise küsimus maapäeval arutlusele võtta. Kahtlemata oli Aleksander I-le selge kogu ürituse silmakirjalik iseloom, kuid niisama selge on, et just seetõttu oligi projekt tsaarile vastuvõetav. Et Aleksander I sedagi projekti ei kavatsenud laiendada kogu riigile, selgub tema järsult eitavast vastusest Peterburi kubermangu aadli samalaadsele taotlusele.

Eestimaa rüütelkonna maapäev tuli kokku 17 veebruaril 1811. a. Väga iseloomustav on siin peetud rüütelkonna peamehe Stackelbergi kõne.⁵⁷ Pikas sissejuhatuses antakse selles aru neist sammudest, mida on tehtud, et säilitada 1804. a. seadust. Rüütelkonna juhtkond on püüdnud asjaajamise venitamisega küsimust päevakorrast ära tõrjuda, on kasutatud isiklikke sidemeid Peterburis, püüdes nende kaudu mõjutada tsaari, on esitatud ametlikke märgukirju reformi vastu sihitud argumentidega. Kõik see ei ole aidanud. Talurahva ülestõusu kartusel nõuab valitsus reformi, mis talurahva koormisi mõningal määral vähendaks. Sellega aga ei saavat rüütelkond mingil juhul nõustuda. Valitsuse survest pääsemiseks olevat ainult üks võimalus: rahuldada tsaar talu-

⁵⁶ ЦГИАЛ, ф. 1409, оп. 1, 1810 г., д. 500, л. 6.

⁵⁷ ENSV RAKA, f. A I 50, l. 150 jj.

rahvale isikliku vabaduse lubamisega ja samal ajal minna üle «vabalepingu» põhimõttele, s. o. saavutada täielikult vabad käed talurahva koormiste suhtes. Maapäeva liikmete rahustamiseks rõhutab rüütelkonna peamees siinjuures, et «vabastatud» talupoegade vabadus ei pea olema täielik: nende liiklemisõigust tuleb piirata oma kubermanguga, talupojad peavad edaspidi jääma põlluharijaiks ja kogu maa mõisniku eraomandiks. Asja arutlusel püstitati aadlike poolt tingimus, et uue seaduse väljatöötamine peab jääma aadli enda ülesandeks. Ainult sel juhul oli aadli maapäev nõus talurahva «vabastamist» teostama ja võttiski vastu sellekohase põhimõttelise otsuse. Nii olid tsaarivalitsus ja Eestimaa aadel kokku leppinud. Võitlus nende vahel oli olnud võitlus valitseva klassi piirides, võitlus mõõnduste määra ja viisi üle, mida peeti vajalikuks teha talurahvale.⁵⁸ Need mõõndused olid aga väga piiratud. Eestimaa aadel ei kaalunud veel tõelist talurahva vabastamist ega üleminekut kapitalistlikele tootmissuhetele. Kodanlike põhimõtteid isikuvabadusest ja vabast lepingust kasutati silmakirjalikult ainult selleks, et varjata oma poliitika pärisorjuslikku sisu. Eestimaa aadel kavatses uut seadust kasutada oma klassivõimu kindlustamiseks, mitte üleminekuks kapitalistlikule tootmisviisile, mis oli toimunud reas Euroopa riikides XIX saj. algul koos pärisorjuse kaotamisega. Sellekohaselt koostatigi seaduseelnõu, mis tsaari poolt kinnitati 1816. a.⁵⁹

Eestimaa talurahvaseaduse vastuvõtmise järel tahtis valitsus kehtestada samalaadse olukorra kõigis kolmes kubermangus. Kardeti nimelt, et vabastamiseseaduse tegelik elluviimine Eestimaal võib esile kutsuda ülestõusu puhkemise naaberkubermangudes. Liivimaal, kus parajasti koostati uusi, kõrgele aetud koormistega vakuraamatuid, valitses pealegi talurahva seas laialdane rahulolematumus.⁶⁰ Liivimaa aadel, kes oli talurahva kohustuste tõstmise eest kallilt maksnud kuluka maamõõtmisega ja nägi, et ka uues olukorras on võimalik talurahva koormisi tõsta, suhtus oma enamuses talurahva vabastamisse eitavalt. Et kavatsetava seaduse mõõdukas iseloom ja vastavus aadli huvidele saaksid üldiselt teatavaks, lubas valitsus toimuda diskussioonil talurahva vabastamise küsimuses.⁶¹ Diskussioon arenes peamiselt Tartu ülikooli professori Rambachi toimetatud nädalalehe «Neue Inländische Blätter» veergudel ja mõningais brošüürides.⁶² Puhkenud diskussioonis

⁵⁸ Vt. V. I. Lenin, Teosed, 17. kd., lk. 84.

⁵⁹ Seaduse enese põhjaliku analüüsi annab «Eesti NSV ajalugu» I, Tallinn 1955, lk. 582—586.

⁶⁰ J. Zutis, Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumi, lk. 107 jj.

⁶¹ ЦГИАЛ, ф. 1409, он. I, 1818 г., д. 2508, л. 6.

⁶² Kogu selleaegne poleemika on ära trükitud töös J. v. Sivers, Zur Geschichte der Bauernfreiheit in Livland, Riga 1878. Vrd. L. Meri, Tartu nädalaleht 1819. aasta talurahvareformi eelsel perioodil. «Edasi» nr. 110, 3. okt. 1953. See artikkel ei anna õiget pilti nädalalehe veergudel toimunud diskussioonist. L. Meri iseloomustab pikemalt Rambachi ja K. Bruiningki seisukohti, viimase omi aga ebaõnnestunult. Teoorjuse innukat kaitsjat Bruiningki

võime eraldada kahte leeri. Ühel poolel asuvad aadli ideoloogid äärmistest reaktsionääridest kuni reformi pooldajateni, kes kõik tahtsid säilitada feodaalkorra põhialuseid ja otsisid argumente selle kaitseks. Teise leeri moodustasid kodanliku mõtte esindajad, kes taotlesid feodaalkorra ja pärisorjuse kaotamist, selleks et suunata maa arengut kapitalistlikule teele. Feodaalkorra hävitamine ja üleminek kapitalismile vastas objektiivselt maa arenguvajadustele ja talurahva huvidele.

Nagu diskussioonist selgub, jäi Liivimaa aadel XIX saj. algul täielikult feodaalkorra kaitsjaks.⁶³

«Eesti NSV ajalugu» I märgib õigesti, et mõlemad mõisnike rühmad olid talupoegade teoorjusliku ekspluateerimise säilitamise positsioonil. Kuid ei saa olla nõus seal esitatud mõttekäiguga, milles samastatakse Liivimaa mõisnike 1817/18. a. vaidlused poleemikaga, mis puhkes vene mõisnike hulgas 1861. a. eel. Liivimaal ei kavatsenud ükski mõisnike grupp talupoegadele loovutada maad ei väljaostuga ega väljaostuta. Siin ei olnud juttu muust kui ainult feodaalkorrale omasest talupoja maaga varustamise tava seaduslikust fikseerimisest, s. o. sellest, kas säilitada 1804. a. sätted või nad kaotada.

Vaidlused talurahva vabastamise ja selle viiside üle keelati 1818. a. keskel. On ilmne, et vaidluste iseloom oli muutunud selliseks, et see Aleksander I valitsusele enam ei olnud vastuvõetav. Ilmuski just 1818. a. Schröderi brošüür, ilmus Rambachi artikkel, võttis sõna Merkel. Seega oli arutlustes esitatud seisukohti, mis ületasid piiri, milleni valitsus oli oma reformidega nõus minema. Oma kirjas tsaarile 1818. a. juulis märkis kindralkuberner Paulucci, et diskussioon aitas hajutada eksiarvamused ja kartused oodatava reformi suhtes.⁶⁴ Tähendab Paulucci rõhutab, et valitsusel ei olnudki kavatsust minna kaugemale aadli projektidest talurahva nn. «vabastamisel».

Maapäeva koosolek 1818. a., millel Liivimaa talurahva vabastamine tuli kõne alla, oli vaidlusrohke ja tormiline. Suur osa aadlikke ei tahtnud ometi valitsuse ettepanekuga nõustuda. Tekkis isegi kavatsus lausa välja öelda, et seaduse vastuvõtmine toimub valitsuse surveel.⁶⁵ Ainult kindralkuberner markii Paulucci ilmumine rüütelkonna maapäevale ja tema sõnavõtt sundisid aadlit järeleandmisele. Ametlikus aruandes kirjutas Paulucci toimunud sündmusest tsaarile kroonulikus silmakirjalikkuses: olevat vaja olnud ainult küsimust selgitada ja Liivimaa aadel oma «heade ja inim-

ei saa pidada oma aja eesrindlikuks inimeseks. Bruiningk ainult žongleerib kodanliku terminoloogiaga, tahab aga praktiliselt säilitada mõisnike maaomandit, talurahva kinnistamist maa külge, teoorjust ja mõisniku «kaitsehärra» positsiooni talurahva suhtes.

⁶³ Vt. Põhijooni majandusliku mõtte arengust Eestis XIX sajandil, lk. 54 jj.

⁶⁴ ЦГИАЛ, ф. 1409, оп. 1, 1818 г., д. 2508, л. 6.

⁶⁵ H. Bruiningk, Das Geschlecht von Bruiningk in Livland, Riga 1913, lk. 182.

armastavate kavatsuste» kohaselt vabastas talurahva.⁶⁶ Kuid samal ajal isiklikus kirjas tsaarile märgib kindralkuberner, et oli karta maapäeva diskussiooni kujunemist ebasobivaks. Paulucci arvas enne maapäeva, et senise olukorra säilitamise kaitseks võib välja astuda Fr. Sivers, kuid avaldas sealjuures lootust, et T Bocki vangistamine vaigistab talurahva vabastamise vastaseid väljaastumisi, n. ö. opositsiooni paremalt. Rohkem muret tegid talle aga «mõnede teadlaste ja eriti härra Parroti poolt» esitatud ideed, kes protesteerisid talurahva maata vabastamise vastu.⁶⁷ Kindralkubneri isiklik autoriteet ja ähvardus kohalt lahkuda olevat asja lõpuks valitsuse tahte kohaselt lahendanud.

Maapäeval vastuvõetud otsuse kohaselt koostati Eestimaa eeskujul uus talurahvaseaduse projekt, mille tsaar kinnitas 1819. a.

Nii oli toimunud Baltimaade talurahva pärisorjusest vabastamine. Uute seaduste väljatöötamisel ja kehtestamisel ei olnud balti aadli eesmärgiks üleminek kapitalistlikule tootmisviisile, vaid oma seisusliku klassivõimu ja talurahva feodaalse eksploateerimise õiguse kaitsmine. Seetõttu püüdsid mõisnikud 1820-ndail aastail eriti rõhutada pärisorjuslike olukordade ja teoorjuse säilitamist endises ulatuses. Ometi ei suutnud aadel nüüd tõkestada kapitalismi elementide senisest kiiremat arengut, sest seda soodustasid 1816/19. a. seaduste kodanlikud jooned. Tootlike jõudude ja tootmissuhete tingimatu vastavuse seadus pani end maksma, ja järgnevail aastakümneil algas üleminek kapitalismile. See üleminek suunati aga aadli poolt kapitalismi arenemise preisi tüüpi tee kõige halvemale variandile. Üleminekuvaeg feodaalkorra rohkete igandite säilitamisega venis erakordselt pikaks ja selle laostavad raskused veeretati talurahvale. Kapitalistliku tootmisviisi lõplik võidulepääs toimus aga ka Eestis nagu kogu Vene- maal alles 1860-ndail aastail.

К ИЗУЧЕНИЮ ВОПРОСА ОБ ОСВОБОЖДЕНИИ КРЕСТЬЯН ОТ КРЕПОСТНОЙ ЗАВИСИМОСТИ В ЭСТОНИИ

Доц., канд. наук Л. Лооне

Резюме

Статья ставит своей задачей опубликовать некоторые пока не использованные материалы из истории освобождения крестьян в Эстонии и указать на ошибочные положения, которые высказывались в печати по этому вопросу.

Первым этапом в борьбе за освобождение крестьян автор

⁶⁶ ЦГИАЛ, ф. 1409, оп. 1, 1818 г., д. 2508, л. 2—6.

⁶⁷ Sealsamas, Paulucci kiri tsaarile 7 VII 1818.

считает 1760—90-е годы. В этот период наблюдаются первые кризисные явления в феодальном способе производства и вследствие этого обострение классовой борьбы крестьян. Борьба крестьян против феодальной эксплуатации является объективно борьбой за освобождение. В те же самые годы передовые мыслители (Эйзен, Яннау и др.) выступают с критикой феодального строя. Они требуют лишь устранения наиболее отрицательных явлений существующего строя, но не уничтожения его.

Вторым этапом в борьбе за освобождение крестьян можно считать последнее десятилетие XVIII и первое XIX в. При остром кризисном положении сельского хозяйства, крестьянские восстания принимают угрожающий для господствующего класса характер. Буржуазные мыслители, в первую очередь Меркель и Петри, выступают в этот период с острой критикой феодализма во всех его проявлениях. Они требуют уничтожения феодального способа производства и сословного общества. Их общественно-политическим идеалом является капиталистический строй и буржуазное государство. Меркель и ряд других мыслителей остаются реформистами, Петри же ставит в пример достижения французской буржуазной революции и отзывается доброжелательно о классовой борьбе крестьян.

Освобождение крестьян в Прибалтике было осуществлено во втором десятилетии XIX в. Под давлением экономического кризиса и классовой борьбы крестьян, учитывая острую критику существующего в Прибалтике положения со стороны передовых мыслителей, правительство проводит здесь реформы. Автор приводит новые документы, из которых выясняется, что страх перед крестьянскими восстаниями в беспокойное военное время (1805—1811) побуждал правительство Александра I настаивать на реформах. Автор указывает на роль Сперанского в принятии решения об освобождении крестьян.

В статье отмечается, что дворянство в Эстонии оставалось на реакционных позициях, стремилось сохранить неприкосновенным весь феодальный строй и надеялось, что после официального освобождения крестьян все же удастся сохранить их неполноправность и зависимость, а также феодальный способ производства.

15 октября 1955 г.

ZUR FRAGE DER BEFREIUNG DER ESTNISCHEN BAUERN AUS DER LEIBEIGENSCHAFT

L. Loone

Zusammenfassung

Im Artikel werden einige neue Dokumente zur Beleuchtung des Kampfes um die Befreiung der estnischen Bauern aus der Leibeigenschaft angeführt.

Als erste Periode im Kampf gegen die Leibeigenschaft in Estland nennt die Verfasserin die Jahre von 1760 bis 1790, wo die Kritik der feudalen Verhältnisse ihren Anfang nimmt. Auf Grund einer neu aufgefundenen Handschrift von J. G. Eisen wird bewiesen, daß Eisen noch nicht die Aufhebung des Feudalismus bezweckte.

Als zweite Periode im Kampf gegen die Leibeigenschaft kann man die Zeit um die Jahrhundertwende ansehen. Unter dem Druck der Krise der feudalen Verhältnisse und dem Klassenkampf der Bauern ziehen die Vertreter der bürgerlichen Ideologie (vor allem G. Merkel und J. Chr Petri) den Schluß, dass die Adelherrschaft vernichtet und die Bauern befreit werden müssen, und der Übergang zum Kapitalismus stattfinden soll. J. Chr Petri stellt dabei die Geschehnisse der französischen Revolution als Vorbild hin.

Die Gesetze, in denen man die Befreiung der Bauern von der Leibeigenschaft deklarierte, wurden im zweiten Dezennium des XIX. Jahrhunderts ausgearbeitet. Dabei beabsichtigte der Adel Estlands durchaus nicht, eine tatsächliche Befreiung durchzuführen, sondern wollte nur sein Streben zur Hebung der Bauerngerechtigkeiten unter dem Schild der Befreiung maskieren. Die Verfasserin benutzt, um dieses zu beweisen, neuaufgefundene Briefe des vormaligen Ritterschafthauptmannes von Estland J. G. v. Berg an G. v Oldenburg und M. Spe-ranski. Auf Grund dieser Briefe kann man unter anderem feststellen, daß die Regierung sich zu Reformen genötigt fühlte in der Furcht vor einem allgemeinen Bauernaufstande im Falle eines Krieges.